

ORDU İLİ ÜNYE İLÇESİ KAYA MEZARLARI¹

Dr. Öğr. Üyesi Hacer KUMANDAŞ YANMAZ²

ÖZET

Ordu İli Ünye İlçesinde tespit edilen kaya mezarlarının birbirleriyle ve Paphlagonia Bölgesindeki benzer örnekleriyle karşılaştırılarak, gün yüzüne çıkmaları ve incelenmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca söz konusu kaya mezarlarının Urartu kaya mezarları ile işçilik ve teknik bazı özellikler bakımından benzer özelliklerinin var olup olmadığı incelenmiştir.

Bu çalışma kapsamında, Ünye İlçe merkezinin 1km. kuzey doğusunda Kaleköy sınırları içerisinde yer alan Ünye kalesinde 2 adet ve İlçe merkezinin 5 km. kadar güneydoğusunda yer alan Cevizdere Mevkii'nde "Tozkoparan" olarak adlandırılan 1 adet kaya mezarı olmak üzere toplam 3 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Ünye Kaya Mezarlarının birçok özelliği, Paphlagonia Bölgesindeki kaya mezarları ile benzer olduğu tespit edilmiştir. Tozkoparan Kaya Mezarındaki kabartma boğa başı ile Ünye Kalesi İnolu Kaya Mezarında görülen kartal motifinin, yine Paphlagonia Bölgesi'ndeki, Kastamonu'da yer alan Kalekapı Kaya Mezarının cephesinde de görülen koruyucu özelliklere sahip betimlerin, Anadolu'da Hitit, Urartu ve Phryg Uygarlıkları ile yerli geleneğin kesilmeksizin devam ettirildiğini göstermektedir. Urartu kaya mezarları, düz ağızlı kazıyıcılarla açılan ve böylece duvarda düz bir yüzey oluşturan teknikle yapılmışlardır. Bu kaliteli işçilik, Ordu kaya mezarlarında da aynıdır. Urartu kaya mezarlarının girişlerinin kapalı olduğuna dair kapı mil yuvalarına rastlanan Van 4, Palu I, Kaleköy ve Bağın 1 Kaya Mezarlarının, Cevizdere Mevkii'ndeki Tozkoparan Kaya Mezarıyla benzer olduğu anlaşılmıştır. Ordu İli Ünye İlçesi kaya mezarları, stilistik ve mimari açıdan incelediğinde, kaya mezarlarının ortaya çıkışına etki eden kültürün aynen aktarılmadığı, yöresel özelliklerin de kaya mezarlarının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Ünye, Kaya Mezarı, Cevizdere, Tozkoparan

¹ 05-07 Mayıs 2018 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyum'unda sunulan bildiri den geliştirilen bu makale, aynı zamanda yazarın "Ordu İli Kaya Mezarları" adlı Yüksek lisans Tezinin bir kısmını oluşturmaktadır.

² Kars Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, yanmazhacer@gmail.com

THE ROCK TOMBS FROM ÜNYE IN MODERN ORDU

ABSTRACT

In this paper, it is aimed to examine and shed light to the rock tombs from Ünye town in modern Ordu by comparing them with each other, and also with the similar ones from the Paphlagonia region. However, it is analyzed whether these rock tombs have some similar characteristics with Urartian rock tombs for workmanship and technical features, or not.

Within the scope of this study, three rock tombs i.e. the one, called as “Tozkopran”, from Cevilidere, ca. 5 km. southwest of county town and two others from the Ünye Castle in Kaleköy, 1 km northeast of the county town of Ünye, were identified as well. It is also recognized that many features of Ünye rock tombs are similar with the rock tombs in Paphlagonia region. Some depictions as the protective-featured figures in the façade of Kalekapı rock tomb from modern Kastamonu in Paphlogonia region, the relief of bull head in Tozkoparan rock tomb and the depiction of an eagle in the rock tomb, no. 1, from Ünye Kalesi indicate that the local tradition was sustained without a break throughout thousands of years by Hittite, Urartian and Phrygian civilizations. The Urartian rock tombs were constructed by a special construction method using the flat-edged scrappers to create flat surfaces on the rock. This qualified workmanship also appears in the rock tombs in Ordu. It seems that some rock tombs as Van 4, Palu 1, Kaleköy and Bağın, with door-sockets, an indication that the entrances of Urartian rock tombs were probably closed, were exactly same as the Tozkoporan Rock Tomb. As the rock tombs from Ünye, modern Ordu are analyzed in an architectural and stylistic manner, it seems that the tradition that caused to emerge the rock tombs wasn't transmitted exactly in the same way, but the local features have important roles for giving shape to these tombs as well.

Keywords: Ordu, Ünye, Rock Tombs, Cevizdere, Tozkoparan

GİRİŞ

Kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Giresun, batısında Samsun, güneyinde Sivas ve Tokat illeriyle çevrili olan Ordu (Çiz. 1), 40° - 41° kuzey paralelleriyle 37° - 38° doğu meridyenleri arasında (Ordu 1997: 47) yer alır. 5963 km² yüzölçümüne sahip olan Ordu İli genel olarak dağlık bir yeryüzü şekline sahiptir. Burada yer alan Canik ve Doğu Karadeniz Dağları kıyıya paralel olarak uzanır. İlin en yüksek yeri, 3038 m. yüksekliğindeki Kırkkızlar Tepesi'dir (Ordu 1997: 47-48). Jeolojik yapısı 2. ve 3. zamanda oluşmuştur. Aybastı ve Gökçöy'deki kömür yatakları da bu zamanlarda (Ordu 1997: 48) oluşmuştur.

Ünye İlçe merkezinin 1km. kuzey doğusunda Kaleköy sınırları içerisinde yer alan Ünye kalesinde 2 adet ve İlçe merkezinin 5 km. kadar güneydoğusunda yer alan Cevizdere Mevkii'nde “Tozkoparan” olarak adlandırılan 1 adet kaya mezarı olmak üzere toplam 3 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Ünye Kaya Mezarlarının birçok özelliği, Paphlagonia Bölgesindeki kaya mezarları ile benzer olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında, Ordu İli Ünye İlçesinde tespit edilen kaya mezarları birbirleriyle ve Paphlagonia Bölgesindeki benzer örnekleriyle karşılaştırılmış, gün yüzüne çıkarılmaları ve çeşitli özellikleri incelenmiştir. Ayrıca söz konusu kaya mezarlarının Urartu kaya mezarları ile işçilik ve teknik bazı özellikler bakımından benzerliklerinin bulunup bulunmadığı ortaya konulmuştur.

1. BÖLGENİN GENEL TARİHİ COĞRAFYASI

Ordu'nun tarih öncesi dönemleri, Ünye-Cevizdere Mevkii ve Yüceler Köyü'ndeki doğal mağaralarda yapılan araştırmaların da belgelediği gibi Paleolitik Çağ'ın sonlarında, M.Ö. 15. binlerde başladığı (Kökten 1944: 478-479) anlaşılmaktadır.

Ordu'da yapılan arkeolojik araştırmalarda Mesudiye ve Kumru ilçelerinde Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Hitit Çağı kalıntılarına rastlanılmıştır (Özsait 1991: 357-356; Özsait 1992: 311-330; Özsait 1993: 459-482).

Ordu'nun tarihi dönemleri, M.Ö. 2. binde güneydeki Kızılırmak kavisi içinde yaşayan, Hititlerle çağdaş aynı zamanda Hitit Devleti kuzey sınırlarını sürekli tehdit eden Kaşgalarla başlamıştır. Kaşgaların yurt sınırları kesin olarak saptanamamışsa da, kuzeyde Karadeniz kıyılarında Ordu'dan başlayarak Samsun- Sinop ve Kastamonu' ya kadar olan alanda yerleştikleri sanılmaktadır (Büyük 1986: 4296; Kumandaş 2001:2). M.Ö. 1341 yılında II. Murşili döneminde Hitit İmparatorluğu, sınırlarını Ordu'ya kadar (Yavuz 1991; 4) genişletmişti. Bölge, Anadolu'ya hakim olan Hititlerin kuzey sınırında fakat, Hitit hakimiyetinin dışında (Yeni Rehber 1995: 341) kalmıştır. Hititlerin kavimler göçü ile yıkılması sonucu Kaşgalar da büyük darbe almış (Büyük 1986: 4296) ve gittikçe zayıflayarak tarih sahnesinden silinmiştir.

Anadolu' nun kuzeydoğusunda Karadeniz kıyısına çok yakın yerde yaşayan (Can 2011 : 396) ve müthiş savaşçı olan Amazonlar, M.Ö. 9. yy. da Ordu ve Giresun yörelerinde (Büyük 1986: 4296) yerleşmişlerdir. Bu dönemde başlayan kolonizasyon evresine geçmeden önce Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan kavimlerden ve yerel idarelerden bahsetmek bölgenin tarihi coğrafyasının aydınlatılmasında oldukça faydalı olacaktır.

Antik kaynaklara göre, Karadeniz'in güneyinde bugünkü Giresun, Ordu ve Samsun illerini kapsayan sahil şeridinde, ilk egemen halkın Halip (Kalip) (Ksenophon 1974: 163) Kokan (Mariyandin) ve Kolk'ların (Çebi 2000: 27) oldukları anlaşılıyor.

“Kalip Ülkesi” olarak adlandırılan yerin, Giresun'la Ordu arasında, bugünkü Piraziz-Gülyalı civarı olduğu düşünülmektedir. Antik yazar Ksenophon'un demirci kavim Kaliplere (Ksenophon 1974:164) rastladığını bildirmesi, daha sonraki yüzyıllarda Kaliplerin Ünye ve civarına yerleştiklerini göstermektedir. Kalipler (Umar 2000: 26) maden işletmeciliği ve kimyanın yanı sıra çeliğin mucitlerinden sayılmaktadırlar. Eski Yunanlıların çelik yapımını Kalipler'den öğrendikleri sanılmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan en eski yerli halklardan biri de Tibarenler'dir (Ksenophon 1974:164; Çebi 2000: 27; Umar 2000: 26-27). Bazı yerlerde Tabalarla bir kabul edilen (Çebi 2000: 27) Tibaren'lerin, Karadeniz sahil bölgesine inmeden önce çok kuvvetli bir kavim oldukları düşünülmektedir. Hititlerin yıkılmasında etkili rol oynadıkları anlaşılan istilacı kavimlerden Muşki ve Tibaren'lerle Asur kralları birçok savaş yapmış ve üstünlüklerini güçlkle kabul ettirmişlerdir. Muşki'lerin büyük bir çoğunluğu Kimmer-İskit istilalarının kasırğa gibi estiği M.Ö. 720-680 yılları arasında Çorum Havzası'na Tibaren'ler de, Trabzon'un güneybatısına çekilmek zorunda kalmışlardır (Kumandaş 2001:4).

Kesenophon (Ksenophon 1974: 163) Mosinoiklerin Giresun'un doğusunda yaşayan saldırgan ve vahşi bir kavim olduklarından bahsederken; Giresun'un batısında, günümüz Ordu ili sınırları içerisinde ise, diğer bir Mosinoik kavmin daha uygar ve uysal bir biçimde yaşadıklarını belirtir. Bunun yanında Mosinoikler, Tibarenlerin aslı olan Tabalarla komşuydular ve çevrelerinde "Muşti" (Muşki?) adıyla tanınmaktaydılar (Çebi 2000: 28). Mosinoikler, kütükten yapılmış evlerde ve ormanlarda ağaçlar üzerine kurdukları kulübelerde yaşadıkları için, "ağaçtan yapılmış ev" manasında "Mosionik" (Çebi 2000: 28) veya "Mosinek" adlarıyla anılmaktadırlar.

Karadeniz'in orta ve doğu sahillerinde Kimmer'lerin de bir süre yaşadıkları tarihi kaynaklarda geçmektedir. M.Ö. 7-8. yy.'da Karadeniz'e giren Kimmer'ler büyük bir istila ile Karadeniz'i boydan boya aşp Ege kıyılarına ulaşmışlardır. Bununla yetinmeyip Paphlagonia'nın dağlık topraklarını da yağmalayarak Fırat boylarına inmişlerdir. Anadolu'daki irili ufaklı kavimlerin yardımı ile Kimmer'leri Asurlar durdurabilmiştir (Yavuz 1991: 4).

Tarihi kaynaklarda Kimmer'lerden sonra bu bölgeye gelen İskit'lerin geliş amacı ve sonları hakkında çok fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır (Ordu 1973: 3).

Yeni Pazar bulmak amacıyla Karadeniz'e gelen Miletoslular (Çebi 2000: 8), Karadeniz sahillerinde güçlü devletlerin olmadığını görmüş ve herşeyiyle daha uygun olan bu bölgede kolonilerini kurmuşlardır. M.Ö. 9.yy ve sonrasında Karadeniz kıyılarında kurulan Grek kolonilerinin kuruluş tarihleri hakkında araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmektedirler. 1948 de R. Carpenter (Carpenter 1948: 7) Karadeniz'in M.Ö. 680 den önce Grek denizcilerine kapalı olduğu düşüncesini ifade etmiş ve böylece M.Ö. 680 den önce Pontus bölgesinde kolonizasyonun arkeolojik kalıntısının niçin olmadığını açıklamaya çalışmıştır (Tsetschladze 1994: 111). Buna karşılık, Grekler'in Karadeniz'e daha öncelerden girebildiği B.W Labree ve A.J. Graham tarafından yazılan iki ayrı makalede ortaya konulmuştur (Tsetschladze 1994: 111 vd.).

Graham, tezini değerli yazarlardan elde ettiği bilgilerle M.Ö 8. yy.'a kadar erken kurulmuş olan ilk Grek kolonilerinin (Sinope ve Trapezus) etkisine dayandırmaktadır. Böyle erken tarih için arkeolojik delilin eksikliğini Karadeniz'in güneyindeki bölgenin araştırılmamış olması ile açıklar (Tsetschladze 1994: 112 vd.). Bu kolonizasyon hareketleri sonucunda Miletoslular Karadeniz kıyılarına gelerek M.Ö 750'de Trabazunt (Trabzon) ve M.Ö 562'de Sinope (Sinop)'yi kurmuşlardır. Bunu Kotyora (Ordu) Kerasus (Giresun) takip (Tsetschladze 1994: 115-116; Freely 1996:47) etmiştir.

V. Keleş ise, Karadeniz'deki ilk yerleşmelerin daha çok Kuzeyinde yoğunlaştığını, güneyinde ise ilk kurulan kentlerin Sinop ve Trabzon olduklarını ifade (Keleş 2003: 7) etmektedir.

Ordu'nun tarihi kaynaklarda ilk olarak kurulduğu yer bugünkü şehir merkezinin kuzey batısında 1.5 km uzaklıktaki antic Kotyora'dır (Çebi I. Basım: 9; Ordu 1997: 17). Kiraz Limanı ile Bozukkale arasındaki sahada kurulan Kotyora, Grekçe "dağ eteği" (Çebi 2000: 20) anlamına gelir. Muhtemelen tarihi Kotyora (Ksenophon 1974: 164-165), bugün "Ayar Tamı" denilen yerde kurulmuştur. Burası Boztepe'nin uzantısı olan ve dik bir yamaç görüntüsü veren Okçuluk Kıran'ının önündeki düzlük olup, güney kenarı Acısu Deresi'nden itibaren Balıktaşı Kayalıkları'ndan denize inmekte, doğusunda deniz, Kuzeyinde bugünkü şehir mezarlığının kapladığı hafif meyilli saha (Çebi 2000: 20) bulunmaktadır. Kotyora (Ksenophon 1974: 164-165) yerleşmesinin kalıntılarına, bugünkü kentin kuzeybatısında Bozukkale yöresinde de rastlanmaktadır. Bir liman şehri olarak kurulan Kotyora, daha sonraları önemini yitirmiş ve sıradan bir yerleşme haline gelmiştir.

Karadeniz'de kurulan koloniler, Milet'lilerin idaresinde (Işık 2001 : 6) ancak siyasi yönden bölgeye hakim devletin egemenliği altındaydılar. Bu koloni kentleri uzun süre Kimmer, İskit ve Med istilalarına uğrasalar da, varlıklarını korumayı başarmış, ancak M.Ö 505'de Pers egemenliğine boyun eğmişlerdir (Kumandaş 2001: 4).

Ordu ili toprakları, Pers'lerin Anadolu'ya hakim oldukları döneme kadar, tarihi olaylara fazla sahne olmamıştır. Pers'lerin bir devlet kurup varlıklarını kabul ettirmeye başladıkları dönemlerde, Ordu yöresindeki sahil kasabalarının Miletos kolonilerine bağlı oldukları görülüyor (Yavuz 1991: 6).

Pers Kralı Darius, M.Ö. 5. yy. da Kuzey Anadolu'yu kendisine bağlı satrapların idaresinde bırakmış; bölgede yer alan kavimler, fiilen bağımsız olmakla birlikte, Perslerin egemenliği altında küçük birer krallık (Kumandaş 2001: 4) durumuna gelmişlerdir.

Makedonyalı Büyük İskender, M.Ö. 334 yıllarında topladığı askerlerle Anadolu'ya girmiş ve Pers'leri mağlup etmiştir. Bu sırada Pers'lerin elinde bulunan Ordu toprakları Makedonya Krallığı'na (Çebi 2000: 28) bağlanmıştır. Bundan sonra, bölgede yaklaşık üç buçuk asırlık bir ömür süren Pontus Devleti (Yediyıldız 2000: 36) tarih sahnesine çıkmıştır. Orta Karadeniz'de M.Ö. 302'de Samsun-Hopa arasında Pontus Krallığı, ardından da yerel bir krallık kurulmuştur. Ordu'nun da sınırları içinde yer aldığı bu krallık, kısa sürede güçlenen Roma İmparatorluğu karşısında gerilemeye başlamış; M.Ö. 63'de Pompeus komutasındaki Roma orduları bu krallığa son vermiştir. Uzun süre Roma hakimiyetinde kalan Karadeniz Bölgesi ve Ordu, M.S 395'den sonra Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde (Kumandaş 2001: 5) kalmıştır.

Şehir merkezi, M.S. 13-14 yy. da sahilden 4 km içeride güneydeki Eskipazar (Bayramlı)'ya (Ordu 1997: 17) taşınmış ve burası önem kazanmıştır. M.S. 17. yy. dan sonra Bayramlı olarak adlandırılan yerleşim önemini kaybetmiş, Ordu'ya bugünkü önemini kazandıran Bucak, ön plana çıkmıştır. Burası zamanla gelişmiş, değişim kaydetmiş ve bugünkü Ordu adını almıştır.

2. ORDU İLİ'NDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Orta Karadeniz Bölgesi'nde 1971 yılına kadar geçen süre içerisinde sürekli gösteren bir araştırma yapılmamıştır. Dolayısıyla kazı yapılan yerleşmelerin yeri de fazla değildir (Özsait 1990: 124 vd.). Topraklarının bir bölümünün Orta Karadeniz'de yer aldığı Ordu'nun komşusu Samsun'da, 1940 yılında K. Kökten araştırmalar yapmıştır. Kökten, araştırmaları sonucu burada İlkçağ tarihine ışık tutacak yeni höyük ve yerleşim birimleri (Özsait 1990: 124-125) tespit etmiştir.

Ordu'da 1963-64 yıllarında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (Ordu 1997: 17) ile, son yıllarda İstanbul ve Ege Üniversiteleri'nce yapılan yüzey araştırmalarında ilkçağdan itibaren insanoğlunun bölgede yaşamaya ve kültür kalıntısı bırakmaya başladıkları anlaşılmıştır.

Kılıç Kökten'in (Kökten 1944: 478-479) Ordu İli Ünye İlçesi Cevizdere Mevkii ve Yüceler Köyü civarında bulunan tabii mağaralarda gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları, o zamana kadar yapılan araştırmalar içerisinde en önemlisini oluşturmaktadır. Bu çalışmalar, ilk yerleşmelerin, M.Ö. 15. Binlerde başladığını delillerle ortaya koymuş; diğer deyişle, bölgedeki ilk yerleşmelerin, Paleolitik Çağ'ın son dönemlerinde başladığı anlaşılmıştır.

Ordu İli'nde 1990 yılından itibaren aralıklarla sürdürülen yüzey araştırmaları, M. Özsait (Özsait 1991: 357-376) başkanlığında halen devam etmektedir. Bu araştırmalar kapsamında Ordu'nun İç Anadolu'yu Karadeniz'e bağlama gibi geçiş özelliği gösteren Mesudiye ve Kumru ilçeleri ayrıntılıca incelenip araştırılmıştır. M. Özsait'in yaptığı arkeolojik araştırmalar sonucunda Ordu'da Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Hitit, Phryg çağı kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Mesudiye ve Kumru İlçeleri'nin değişik yerlerinde birkaç kaya mezarı tespit edilmiştir. Yine 2000-1997 yılları arasında Ordu Müzesi adına M. Y. Kumandaş tarafından merkez ilçeye bağlı Bayatlı Köyü sınırları içinde, Melet çayının batısında kalan Kurul Kayası ve Kurul Tepesi'nde çevre temizliği ve tanzimi ile dehliz temizliği çalışması yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, ana kayaya oyulmuş su sarnucu ve poterne olduğu düşünülen yapılar gün yüzüne çıkarılmıştır. Su sarnıcından ve civarda erken ve geç döneme tarihlenen pek çok seramik parçaları elde geçmiştir. Bulunan kalıntılardan bu bölgenin ilk çağda da yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda buradaki poternenin benzerleri, 2 adet Ünye Kalesi'nde (Kumandaş 2004: Lev.1a-1b-2a), 1 adet Fatsa-Yapraklı Köyü Cingirt Kayası arkeolojik yerleşmesinde tespit edilmiştir. 2011 yılında Prof. Dr. S. Yücel Şenyurt başkanlığında Kurul Kalesi'nde kazılar başlamış ve halen devam etmektedir.

3. KAYA MEZARLARININ KÖKENİ ve TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanlığın varoluş tarihi kadar eski olan mezarlar, her kavimde kendine has bir ölü gömme geleneği olarak ortaya konulmuştur. Uygarlıkların doğup büyüdüğü Anadolu'da neredeyse her çeşit ölü gömme metodunu görmek mümkündür. Doğrudan toprağa gömülerin yanında, pitoslar, taş mezarlar, oda mezarları ve kaya mezarlarıyla da (Akyurt 1998: 116) karşılaşmaktayız. M.Ö 1. Binde kaya mezarlarının yaygınlaştığına Ordu ve çevresinde de karşılatığımız üzere Anadolu'nun hemen hemen her yerine yayıldığına tanık oluyoruz.

Tam olarak aydınlatılmamış bir konu olan kaya mezarlarının kökenine özlüce değinecek olursak, M.Ö. 2. Bin başlarına kadar, özellikle konglemera tipi kayaların iç kısmının, oda ya da odalar biçiminde oyularak, oluşturulmuş mezar yapılarına rastlanmamasına karşın, yer altına taşlarla örülmüş Urartu öncesi gömütler, özellikle Asur'da yaygındır. Bu türde Anadolu Asur etkili ilk örneği, Kültepe 1b'de (Özgüç 1964:37) vermiş, Hitit Gavurkalesi'nde (Naumann 1978: 128 vd. Res. 132) bunu sürdürmüştür. Hitit'lerin Gavurkalesi'nde karşımıza çıkan bu oda mezar (Naumann 1978: 485) Anadolu'ya yabancı olmayan bir geleneğin ürünüdür. Kayayı işleme düşüncesinin Anadolu'ya yabancı olmadığı en güzel göstergesi, Hitit Yazılıkayası'nda karşımıza çıkmaktadır. Erken Demir Çağı'nda Van ve Patnos çevresinde sıkça görülen (Sevin 1986: 329 vd; Çevik 2000: 93) Urartu içindeki yaygınlığını Altın-tepe, Erivan, Alişar ve Tanık-tepe (Karaosmanoğlu 1996: 176) gibi örneklerle belgeleyen yeraltına taşlarla örülü tek ya da çok odalı mezarlar, yapılış tekniğinde değilse bile genel tasarım, iç düzenleme ve gömü geleneğinde kaya mezarlarından ayrılmazlar (Çevik 2000: 93).

Kaya mezarları gerçek anlamda Urartu ile ortaya çıkmış olmasına rağmen (Forbes 1983: 93 vd.), Urartular kaya mezarı yapma fikrini Hurri etkili (Karaosmanoğlu 2004: 421) Hititlerden almış olmalıdır.

N. Çevik, Urartu'nun kaya mezarı mimarisinin Asur Hitit ve Doğu Anadolu'da var olduğunu bildiğimiz "yeraltı örme-mezar" (Çevik 1991: 73) düşüncesinden kaynaklandığı görüşündedir. Kayayı işleme ile ün kazanan Urartular, kaya mezarının şekillendirilmesinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Urartu ile kimliğini kazanan kaya mezarları zamanla Anadolu'nun her yerine yayılacak ve süreklilik gösterecektir. Öte yandan Urartu, sanatta olduğu gibi kaya mezarı mimarisinde de Phryg'i (Forbes 1983: 93 vd.) etkilemiştir. Bu etkileşim Phryg Uygarlığı'nın oluşumuna ilişkin sorunların çözümünde de yol gösterici olur. Anadolu'nun kaya işçiliğinde dönemin en üretkeni ve beceriklisi Urartuların – başka sanat dalları – yanı sıra kaya anıtlarında da Phryglere örneklik ettiklerine daha önce Lehmann – Haupt, Bittel, Van Loon ve Forbes gibi bilim adamları da değinmişlerdir (Bittel 1950: 85; Damargne 1962: 398; Çevik 1991: 73).

Kaya mezarları Phryg aracılığıyla Paphlagonia, Lykia ve başka bölgelere de aktarılmıştır. Bu etkileşimin izleri daha sonra ortaya konulacak olan yapıtlarda da (Kumandaş 2001: 7) izlenmektedir. Bu etkileşimin boyutu Phryg'lerin geç dönem kaya mezarları ile Paphlagonia Bölgesi'ndeki kaya mezarları arasındaki benzerliklerde de görülmektedir (Haspels 1971: 13).

M.Ö. 5. Yy'da Pers sanatının Paphlagonia Bölgesi üzerindeki etkisi yoğun bir şekilde izlenmektedir. Mimarisinde önemli Urartu etkileri olan Akamenid kaya mezarları da oluşumlarını Urartu kaya mezarlarına (Çevik 2000: 98) borçlu olmalarına karşın Akamenidler yem özelliklere sahip özgün bir mezar mimarisi de geliştirmişlerdir (Çevik 2000: 99).

Yüzyılın ilerleyen evrelerinde, Paphlagonia kaya mezarlarına getirilen alınlık ve sütunlu cephe anlayışında, Akamenid sanatındaki Dükkan-ı Daud (Gall 1966: 120) ve Fakhrikah (Yavuz 1991: 9) örneklerinin büyük etkisi görülmektedir.

Kaya Mezarı geleneği, Paphlagonia Bölgesi'nde de örnekleriyle karşılaştığımız gibi Roma Dönemi'nde de devam ettirilmiştir.

Paphlagonia Bölgesi sınırları içerisinde karşılaştığımız kaya mezarları örneklerinin etkilenmiş olduğu kültürlerle aynı özelliklerinin yanında, farklı yönleri de karşımıza çıkmaktadır. Bu da kaya mezarlarının etkilendiği kültürlerden aynen aktarılmadığı, bölgenin yöresel özellikleriyle kaynaşarak ortaya çıktığını göstermektedir.

4. ORDU İLİ ÜNYE İLÇESİ KAYA MEZARLARI

Ünye’de, ilçe merkezinin 1 km. kuzey doğusunda, Kaleköy sınırları içerisinde yer alan Ünye kalesinde 2 adet ve ilçe merkezinin 5 km. kadar güney doğusunda yer alan Cevizdere Mevkii’nde “Tozkoparan” olarak adlandırılan kaya mezarı olmak üzere toplam 3 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Ayrıca Ünye kalesinde 4 adet kayaya oyulmuş lahit mezar teknesi bulunmaktadır. Bunlardan 3 tanesi küçük boyutlu, muhtemelen çocuk lahit mezarı olmalıdır.

4.1. Ünye Kalesi Kaya Mezarları

4.1.1. 1 Nolu Kaya Mezarı: Ünye Kalesi’nde, kalenin giriş kapısının solunda, zeminden yaklaşık 7 m. yukarıda yer almaktadır. (Kat. No.1, Lev.1a-b, 2a-b) Oldukça görkemli ve anıtsal nitelikte yapılan ve güney doğuya bakan kaya mezarı cephesi, üçgen alınlıklı bir tapınak cephesine benzemektedir. Üçgen alınlığın iç kısmı bezemesiz, boş bırakılmış ve üçgen alınlığın hemen alt kısmında tapınak cephelerinde bulunan triglyphon kuşağına yer verilmiştir. Üçgen alınlık her iki kenarında ve ortasında kartal kabartması şekilli akrotellerle taçlandırılmıştır. Bu kartal motiflerinden ortadaki ve sol taraftaki kaçakçılar tarafından tahrip edilmiştir. Sağ tarafta yer alan kartal motifinin ise bir kanadı ve baş kısmı tahrip edilmiştir. (Lev.2a-b) Sağ taraftaki kartal motifinin izlenebilen özelliklerine göre kanatları açık ve cepheden, gövde ve baş ise profilden verilmiştir. Kartalın kanatlarındaki ayrıntılı ve kaliteli işçilik dikkat çekmektedir. Kartal motifleri mezar cephesine suyun inmemesi amacıyla üçgen çatı şeklindeki bir bantla (Lev. 2a) sınırlandırılmıştır

Yüksek ve sarp kayalıklarda yer alan kaya mezarına ulaşım olmadığından ölçü alınıp çizim yapılamamıştır. Bundan dolayı mezar odası hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Dikdörtgen bir açıklıkla girilen mezar odasından önce ön oda şeklinde düzenlenmiş bir kısım yer almaktadır. Ön odanın ön duvarlarında girişin sağ ve solunda ve odanın tavan kısmında renkli freskler yer almaktadır. Ancak bunlar tahribata uğradığı için çok fazla belirgin değildir. Kat. No. 1 mezarında gerek üçgen alınlığın ayrıntılı işlenişi, gerek sima kısmı, gerek kartal motifi ve gerekse ön cephede yer alan freskler bir ilk olması yönüyle oldukça önemlidir. Sayılan bu özellikleriyle diğer mezarlardan ayrılan Kat. No. 1 daha geç dönemde de kullanıldığını göstermektedir.

4.1.2. 2 Nolu Kaya Mezarı: Ünye Kalesi’nin güney cephesinde, zeminden yaklaşık 3 m. yükseklikteki kaya kütesinde yer almaktadır.(Kat. No. 2, Çiz.2 , Lev. 3a-b, 4a-b, 5a) 1 Nolu kaya mezarıyla aralarında yaklaşık 50 metre vardır. Güneye bakan mezarın giriş açıklığı ve iç kısmı çok fazla tahrip olmuştur. 200x210 cm.’lik açıklıkla girilen mezar odasının 3 tarafını çevreleyen 2 kademeli şekiller yer almaktaydı. (Lev.4b) Fakat bu şekillerin çoğu kısmı kırılarak tahrip edilmiştir. 2 kademeli sekinin korunabilmiş ölçülerine göre 1. sekinin yerden yüksekliği 20 cm. 2. sekinin yüksekliği ise 5 cm’dir. İç kısmı çok fazla tahrip olmuştur. (Lev. 5a)

Lev. 3b'de görüldüğü gibi, Kat. No.2 nolu mezarın ön kısmında olasılıkla sonraki dönemlerde örülmüş olan bir duvar kalıntısıyla karşılaşırız. Burası geç dönemlerde gözetleme kulesi olarak kullanılmış olmalıydı.

4.1.3 Cevizdere, Tozkoparan Kaya Mezarı

Ünye Kalesi, Cevizdere Vadisi'nde yer alan kaya mezarı, bulunduğu mevkinden dolayı Tozkoparan Kaya Mezarı olarak adlandırılmaktadır.

Mezar, yuvarlak kemerli giriş, ön mezar odası ve arka mezar odası olmak üzere 3 bölümden oluşmaktadır. (Kat. No.3, Çiz. 3-4, Lev. 5b, 6a-b,7a-b, 8a-b). Yörede, çok odalı tek örnek olması yönüyle önem taşımaktadır.

Aşağıya doğru 40 cm. eğik ve 5 m. yüksekliğindeki yuvarlak kemerli kısımdan yaklaşık 140x170 cm kapı açıklığıyla (Lev.5b,) ön mezar odasına girilmektedir. Girişin her iki yanında üst kısımda karşılıklı duran kabartma boğa başlarına (Lev. 6b,7a) yer verilmiştir. Anadolu'da, kutsal sayılan boğa başlarının, bulunduğu yeri koruyucu özelliği olduğuna (Mellart 1962: 41-67; Başaran 1984: Çiz. 38; Kunst 1955: Res. 51; Ghirsmann 1962, Res. 338; Ayan 1989: 6-7, Lev.4, Res. 3-4) inanılmaktaydı.

Ön mezar odasının ön cephesinin sağ tarafında aşağıdan yukarıya doğru daralan, 35 cm eninde 30 cm derinliğinde ve 1 m yüksekliğinde oyulmuş işlevinin ne olduğu anlaşılmayan bir niş (Lev. 5b) yer almaktadır.

Dikdörtgene yakın plana sahip olan ön mezar odasının yüksekliği 220 cm.'dir. Asimetrik bir plan gösteren ön mezar odası basık üçgen çatılı tavanla örtülmüştür. Ön mezar odasının girişinin sağında 1 m. yüksekliğinde 30 cm eninde ve 2 m boyunda bir seki (Lev. 7b) yer almaktadır. Yaklaşık 95x120 cm'lik bir kapı açıklığıyla ana mezar odasına (Lev. 8a) girilmektedir. Kareye yakın dikdörtgen plana sahip mezar odasının yüksekliği 180 cm'dir. Bu mezar odasında basık üçgen çatılı bir tavan vardır. Girişin karşısındaki duvarda dolap şeklindeki nişlere yer verilmiştir. Soldaki niş, 60 cm. eninde, 45 cm. yüksekliğinde ve 30 cm. derinliğindedir (Çiz. 4). Sağdaki niş ise, 50 cm. eninde 45 cm. yüksekliğinde ve 20 cm. derinliğindedir. Bu nişler kaçak kazılar sonucunda oldukça tahrip edilmiştir. (Lev. 8b). Görkemli bir girişe sahip olan mezarın cephesi doğuya bakmaktadır.

5. ORDU İLİ ÜNYE İLÇESİ KAYA MEZARLARININ PAPHLAGONIA BÖLGESİNDEKİ YERİ VE ETKİLEŞİM ALANLARI

Ordu ili Ünye ilçesinde tespit edilen kaya mezarlarını incelediğimizde benzer örneklerin Paphlagonia Bölgesi'nde sıkça karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Kastamonu, Sinop, Çankırı illerinin tamamıyla, Bolu, Zonguldak ve Samsun ilinin coğrafya sınırları içine dahil olduğu (Yaman 1933: 23) antik çağdaki Paphlagonia Bölgesi'nin kaya mezarlarının oluşumunu mimari yönden ve stilistik açıdan inceleyecek olursak, kaya mezarlarının oluşumu üzerinde Urartu, Urartu aracılığıyla kaya mezarı yapımını öğrenen Phryg ve Pers sanatının (Kumandaş 2001: 17) yoğun etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Ordu kaya mezarları, mezar odası düzenlenişi yönüyle Urartu kaya mezarlarıyla benzerlik göstermektedir. Çok odalı olarak düzenlenen Van 1-2, Kayalıdere, Palu 1 (Çevik 2000: 30) gibi Urartu kaya mezarları, Kat. No. 3 Cevizdere-Tozkoparan kaya mezarı ile; Van 5, Şirinlikale 2, Divriği 1 ve Bağın 1-2 (Çevik 2000: 30) gibi tek odalı Urartu kaya mezarları, Kat. No. 2. Ünye Kalesi 2 Nolu Tek Odalı kaya mezarı örneğiyle benzerdir. Bu benzerliği Phryg (Çevik 2003: 221) kaya mezarlarında da izleyebilmekteyiz.

Urartu kaya mezarları, düz ağızlı kazıyıcılarla açılan ve böylece duvarda düz bir yüzey oluşturan teknikle (Çevik 2000: 30) yapılmışlardır. Bu kaliteli işçilik, Ordu İli Ünye İlçesi Kaya Mezarlarında da aynıdır. Mezar duvarları genelde pürüzsüz bir yüzeye sahiptir. Urartu kaya mezarlarının girişlerinin kapalı olduğuna dair kapı mil yuvalarına rastlanan ve Van 4, Palu 1, Kaleköy ve Bağın 1 kaya mezarları (Çevik 2000: 34) Ordu İli Ünye İlçesi Kat 1. No. 3 Cevizdere-Tozkoparan kaya mezarlarıyla benzerdir.

Yine Paphlagonia Bölgesi sınırları içerisine dahil ettiğimiz, Kastamonu'da yer alan Oyulmuş Kaya Şehinşah Kayası kaya mezarları (Gall 1966: Res.5/4; afacan 1994: 7 vd.) ile Kalekapı ve Ev Kayası (Gall 1966: Res.6/12; Ayan 1989: 7 vd.) kaya mezarları, üçgen alınlık ve ön odadaki sütunlar ile Ordu İli Ünye İlçesi tespit ettiğimiz kaya mezarlarından Kat No. 1. Ünye Kalesi 1 Nolu kaya mezarlarıyla benzerlik göstermektedirler.

Ordu İli Ünye İlçesi kaya mezarlarından Kat. No. 1. Ünye Kalesi 1 Nolu kaya Mezarının üçgen alınlığının üzerinde kabartma şeklinde kartal motifine yer verilmesiyle, Paphlagonia Bölgesi'ndeki cephesi bezemeli kaya mezarlarıyla benzerlik göstermektedir. Kat. No. 1. Ünye Kalesi 1 Nolu yine Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarlarından Sinop- Boyabat, Çankırı- Beşdut ve Aygır Kale (Gall 1966: 101-106, Res.13/1-2,14/1-2) deki kaya mezarları örnekleriyle üçgen alınlık ve sütun yapıları ile benzerlik göstermelerine karşın anıtsal boyut ve yoğun bezemeli ön cepheye sahip olma gibi birkaç özellekle de farklılık göstermektedirler. Kat. No. 2 Ünye Kalesi 2 Nolu kaya mezarı ise ön cephenin sade ve bezemesiz yapılması ile Paphlagonia Bölgesi'ndeki cephesi bezemeli kaya mezarlarından ayrılmaktadır. Mezar duvarları genelde pürüzsüz bir yüzeye sahiptir. Genelde bezemesiz cephe işlenişi yönüyle de Urartu kaya mezarları ile benzerlik (Çevik 2003: 228) göstermektedir.

Bunun yanında Ordu Kaya Mezarları Amasya, Pontus, Kral kaya mezarları'yla (Özdemir 1. Basım: 115,116) da benzer yönler sergilemektedir. Bu benzerlikler arasında bazı mezar odalarında 3 sekinin yer alması, zeminde dikdörtgen çukur kısma yer verilmesi ve kapılarda örtülü olduğuna dair mil izlerinin bulunması sayılabilir.

Ordu İli kaya mezarlarından bazıları Amasya-Pontus Kral kaya mezarlarıyla (Geç Helenistik- Erken Roma) dış kısım yanında iç kısım yönünden de benzerlik göstermektedir. Ünye Kalesi 1 Nolu kaya Mezarının cephesindeki renkli freskler, bu kaya Mezarının daha geç dönemde tapınım amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Bu mezarda karşımıza çıkan fresklere, Amasya-Pontus 3 Nolu Kral mezarında (Özdemir 1. Basım: 100) de rastlamaktayız.

SONUÇ

Ordu İli Ünye İlçesi Kaya Mezarını kapsayan bu çalışmada tespit edilen toplamda 3 adet kaya mezarlarından 2'si Ünye Kalesi'nde bir diğeri ise Cevizdere-Tozkoparan Mevkii'sinde yer almaktadır.

Kat. No. 1 Ünye Kalesi 1 Nolu kaya Mezarının çok yüksek sarp bir kayalık alanda yer almasından dolayı mezar odasına ulaşılamamıştır. Kat. No. 2 Ünye Kalesi 2 nolu kaya mezarı tek odalı mezar odasına sahipken Kat. No. 3 Cevizdere-Tozkoparan Kaya Mezarı ise çok odalı mezar odasına sahiptir. Ünye Kalesi 1 Nolu kaya mezarı ve Cevizdere-Tozkoparan kaya mezarı bezemeli bir cepheye sahip iken, Ünye Kalesi 2 Nolu kaya mezarı ise bezemesiz bir cepheye sahiptir. Çalışmamızda, Mezarları tarihleyecek mezar içinde yada etrafında herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Ancak mezarlar, mimari ve stilistik yönünden incelendiğinden, Paphlagonia Bölgesi'nde çok sayıda benzerlerinin olduğu görülür. Kat. No. 3 Tozkoparan kaya mezarlarındaki kabartma bağ başı ile Kat. No. 1 Ünye Kalesi 1 Nolu kaya mezarında görülen kartal motifinin, Paphlagonia Bölgesi'ndeki, Kastamonu'da yer alan Kalekapı Kaya Mezarı'nın cephesinde de görülen koruyucu özelliklere sahip betimlerin, Anadolu'da Hitit, Urartu ve Phryg Uygarlıkları ile yerli geleneğin kesilmeksizin devam ettiğini göstermektedir.

Paphlagonia Bölgesi kaya mezarlarının oluşumunda M.Ö 6., 5. ve 4. yy.'dan itibaren Urartu kaynaklı Phryg ve Akamenid sanatının yoğun bir etkisi olmuştur. Bu etkileşimin izleri kaya mezarlarının dış cephe ve iç düzenlenişinde kendini göstermektedir. M.Ö. 5. yy ile Roma Dönemi arasındaki zaman dilimine tarihlendirilen Paphlagonia Bölgesi kaya mezarlarına dahil olan Ordu İli Ünye İlçesi kaya mezarları stilistik ve mimari açıdan incelediğinde, kaya mezarlarının ortaya çıkışına etki eden kültürün aynen aktarılmadığı, yöresel özelliklerin de kaya mezarlarının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu örnekler, Paphlagonia Bölgesi kaya mezarlarının etkisi altında, M.Ö 3. yy ve sonrasında ortaya çıkmış olmalıdır.

KATALOG

Katalog, levhaların sırasına göre dizilmiştir. Soldaki rakam katalog numarasını gösterirken, hemen yanında incelenen eserin adı ve ait olduğu yer bulunmaktadır. Levhalar bölümünde resimlerin alt bilgilerinde, soldaki harf ve levha sıra numarasını daha sonraki rakam katalog numarasını gösterir. En sağdaki roma rakamı ise aynı kuşaktan veya aynı türden kaçınıcı sınıf olduğuna göstermek içindir.

1- Ünye Kalesi, 1 Nolu Kaya Mezarı

2- Levha:1a-b, 2a-b

Mezar odasına girmeden önce sütunsuz ön oda. Ön odanın üst kısmında iç kısmı bezemesiz üçgen bir alınlık. Üçgen alınlığın hemen alt kısmında triglif ve metod kısmı.

Üçgen alınlığın üst kısmında yer alan sima kısmının sağ köşesinde kanatları açık ve gövde, baş ise profilden kartal motifi. Cephesi güneydoğuya bakan, dikdörtgen bir açıklıkla girilen Mezarın ön odasının ön duvarında ve girişin her iki yanında tahrip olmuş freskler. Yüksek ve sarp kayalıklarda yer alan Mezarının Mezar odasına ulaşılmamaktadır.

Geç Helenistik- Erken Roma

2-Ünye Kalesi, 2 Nolu Kaya Mezarı

Levha:3a-b, 4a-b, 5a Çizim:2

Giriş açıklığı 210x200cm'lik, 190x200cm ölçülerinde dikdörtgen planlı Mezar odası. İşte beşik tonoz biçiminde tavan, mezar odasını 3 taraftan çevreleyen seki ve güneye bakan bezemesiz dış cephe.

Geç Helenistik- Erken Roma

3- Cevzdere, Tozkoparan Kaya Mezarı

Levha:5b, 6a-b, 7a-b, 8a-b Çiz.3,4

Mezar yuvarlak kemerli giriş, ön Mezar odası ve arka Mezar odası olmak üzere 3 bölüm. Ön Mezar odasına giriş açıklığı 140x170cm'lik 395x290x220cm ölçülerinde dikdörtgen planlı mezar odası. İşte basık üçgen biçiminde tavan ve 100x200x30 cm. ölçülerinde bir seki mevcut. Girişin her iki yanında karşılıklı duran kabartma boğa başları.

Ana Mezar odasına giriş açıklığı 95x120cm'lik 225x220x180 cm. ölçülerinde dikdörtgen planlı mezar odası. İşte basık üçgen çatılı tavan, dolap şeklinde 2 niş ve doğuya bakan bezemesiz dış cephe.

Geç Helenistik- Erken Roma

KAYNAKÇA

AFACAN, M. (1984). "Kastamonu, Oyulmuş Kaya ve Şehinşah Kayası Mezarı" Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum: Yayınlanmamış Lisans Tezi.

AKKAYA, M. (I. Baskı). Amisos Hazinesi, Samsun.

AKKAYA, M. (1997) "Mezardaki Pontus" Atlas Dergisi, 48.

AKURGAL, E. (1955) Phrygische Kunst, Ankara: Ankara Üniversitesi.

AKURGAL, E. (1976). Die Kunts Der Hethiter, Hirmer Press.

AKYURT, İ.M. (1998). M.Ö. 2 Bin de Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

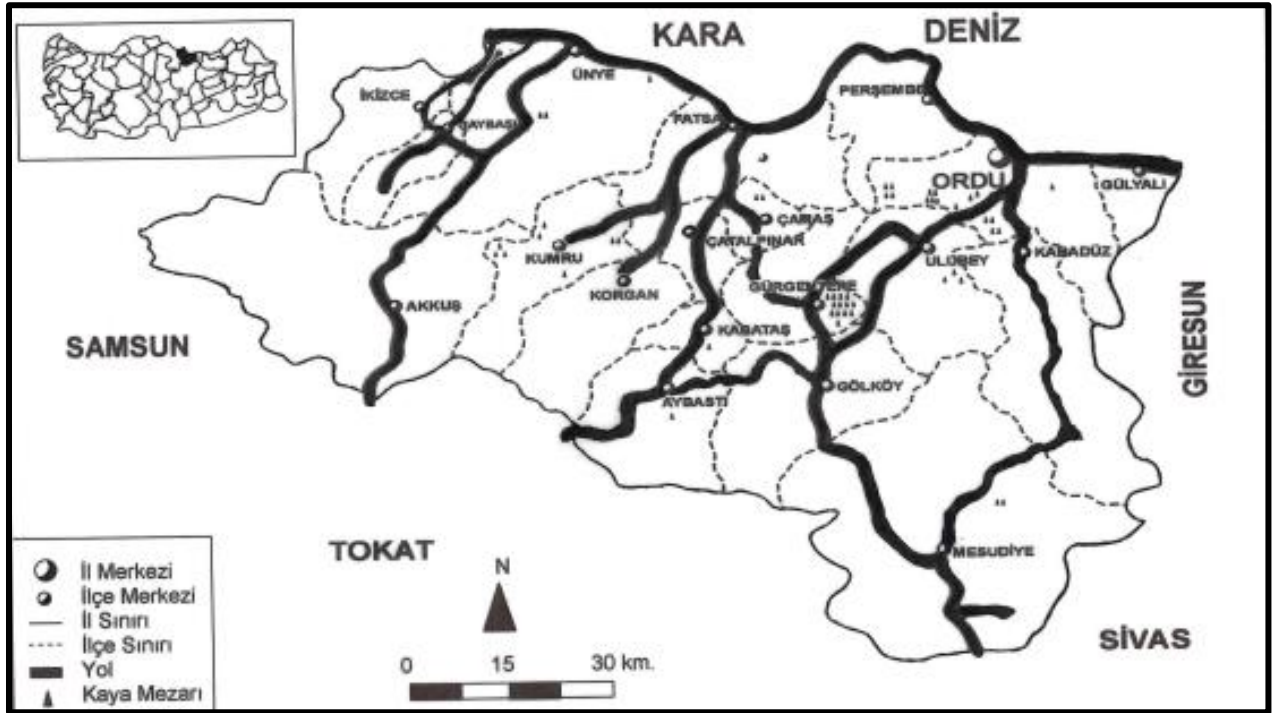
AYAN, İ.Z. (1989) "Paphlagonia Bölgesi Kaya Gömütlerinden Kalelapı ve Ev Kayası" Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum: Yayınlanmamış Yüksek LisanTezi.

BAŞARAN, C. (1984) "Hitit-Geç Hitit Yontu Sanatı İlişkileri" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

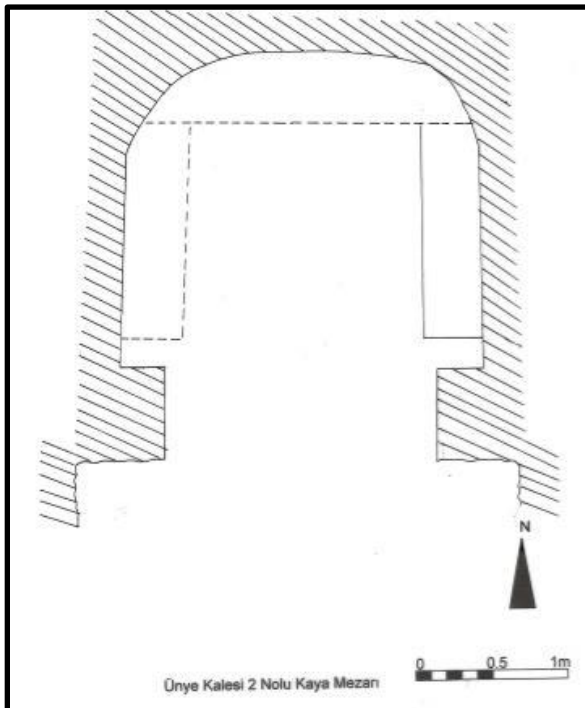
- BİTTEL, K. (1950) Grundzüge der Yor- Und Frühgeschichte Kleinasiens, Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- BÜYÜK, (1986) Büyük Ansiklopedi, Cilt 11.
- CAN, Ş. (4. Basım) Klasik Yunan Mitolojisi, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- ÇEBİ, S. (1. Basım). Ordu'da Osmanlı Devri Kitabeleri, Ordu: Ordu Valiliği.
- ÇEBİ, S. (2000). Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar, Ordu: Orsev Yayınları.
- ÇEVİK, N. (1991). "Urartu Kaya Gömütleri" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: Doktora Tezi.
- ÇEVİK, N. (2000). Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÇEVİK, N. (2003). "Anadolu'daki Kaya Mimarlığı Örneklerin Karşılaştırılması ve Kültürlerarası Etkileşim Olgusunun Yeniden İrdelenmesi", Olba VIII, 213-250.
- DEMARGE, P. (1962). Die Geburt der Griechischen Kunst.
- FREELY, J. (1996). The Black Sea Coast of Turkey, Redhouse.
- GALL, H.V. (1966). Die Paphlagonischen Felsgraber, Ist.Mitt. Beiheft 1.
- GHIRSMANN, R. (1962) Iran, C.H. Beck.
- HASPELS, C.H.E. (1971) The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments, Vol.I-II.
- HERODOTOS, (1991). Herodot Tarihi, Çev. M. Ökmen, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- IŞIK, A. (2001). Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- IŞIK, F. (1987). "Zur Entstehungen Phrygischer Felsdenkmaler" Anatolian Studies, 37.
- KARAOSMANOĞLU, M. (1996). "Tanıktepe Oda Mezarı" Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Van Gölü Çevresi Tarihi Eserleri ve Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, Van 22- 25 Mayıs 1995, 177-190.
- KARAOSMANOĞLU, M. (2004). "Urartu Kaya Mezarlarının Kökeni Üzerine" 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan, Anadolu'da Doğdu, 419-422.
- KELEŞ, V., (2003). "Sinop Sikkeleri" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KÖKTEN, İ.K. (1944). "Kuzey Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", A.Ü.D.T.C.F.D.T, I/13.
- KSENEPHON. (1974). Anabasis, Çev: T. Gökçöl, İstanbul:Hürriyet Yayınları.
- KUMANDAŞ, H. (2001). "Ordu Dikenlice Köyü Kaya Mezarları" Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum: Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- MELLART, J. (1962). "Excavations at Çatalhöyük". Anatolien Studies 12, 41-67.
- NAUMANN, R. (1978). Eski Anadolu Mimarlığı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ORDU, (1973). Ordu 73 İl Yıllığı, Ordu.
- ORDU, (1997). Ordu 97 İl Yıllığı, Ordu.
- ÖZSAİT, M. (1990). "Orta Karadeniz Bölgesinde Yeni Prehistorik Yerleşmeler". Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri II, 24.

- ÖZSAİT, M. (1992). “1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 356-357.
- ÖZSAİT, M. (1993a). “1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları”, XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 311-330.
- ÖZSAİT, M. (1993b). “1992 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları”. XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 285-300.
- ÖZSAİT, M. (1994). “1993 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları” XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 459-482.
- ÖZSAİT, M. (2001a). “1999-2000 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Ordu Kumru Yüzey Araştırması”. 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2 cilt, 151-191-206.
- ÖZSAİT, M. (2001b). “Surveys in the Central Black Sea Region”, İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey, 307-312.
- ÖZSAİT, M. – ÖZSAİT, N. (2002) “Amasya Merzifon Araştırmaları”, Anadolu Araştırmaları, XVI 527-552.
- ÖZGÜÇ, T. (1964). “The Art and Architecture of Ancient Kanesh”, Anatolia (Anadolu), Vol. VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZDEMİR, C. (I. Basım), Amasya Kalesi ve Kral Kaya Mezarları.
- SEVİN, V. (1986). “Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar”, Anadolu Araştırmaları 10.
- STRABON, (1993). Antik Anadolu Coğrafyası, (Çev. A. Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- TERZİOĞLU, U.- YILMAZ, E., “Amisos ve Nekropolü Üzerine Bir inceleme” Barış Gazetesi, Sayı, 550-551 (2004)4.
- TSETSKHLADZE, G.R. (1994). “Greek Penetration of The Black Sea”, The Archacology of Greek Colonisation, Essays Dedicated to Sir John Boardman, 111-135.
- UMAR. B. (1993). Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- UMAR. B. (2000). Karadeniz Kappadokia’sı (Pontos), İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- YAMAN, T.M. (1935). Kastamonu Tarihi, Kastamonu: Ahmet İhsan Matbaası.
- YAVUZ, Ş. (1991). “Ordu Delikkaya Köyü Kaya Mezarları”, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum: Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- YEDİYILDIZ, B. (2000). Ordu Tarihinden İzler, İstanbul: Fast Yayıncılık.
- YENİ REHBER, (1995). Yeni Rehber Ansiklopedisi, Cilt 5.

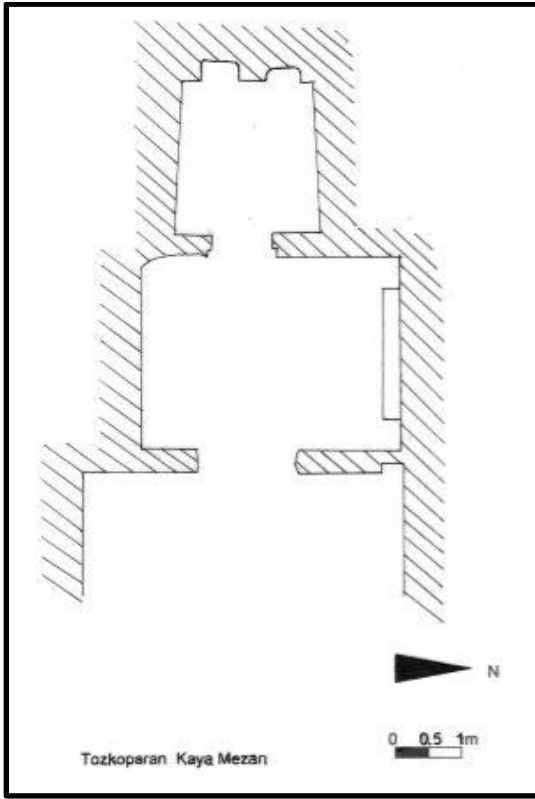
ÇİZİMLER

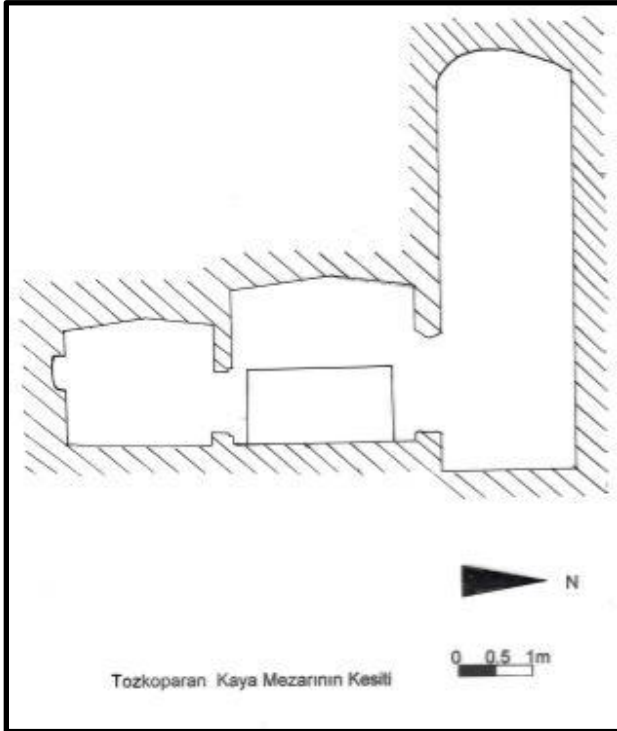
1. Ordu İli Kaya Mezarlarını Gösteren Harita

2. Ünye Kalesi 2 Nolu Kaya Mezarı

3. Tozkoparan Kaya Mezarı

4. Tozkoparan Kaya Mezarının Kesiti

Levha 1

a. Ünye Kalesi ve Ünye Kalesinde yer alan 1 Nolu Kaya Mezarının Uzaktan Görünüşü

b. Ünye Kalesi, 1 Nolu Kaya Mezarının Cepheden Görünüşü

Levha 2

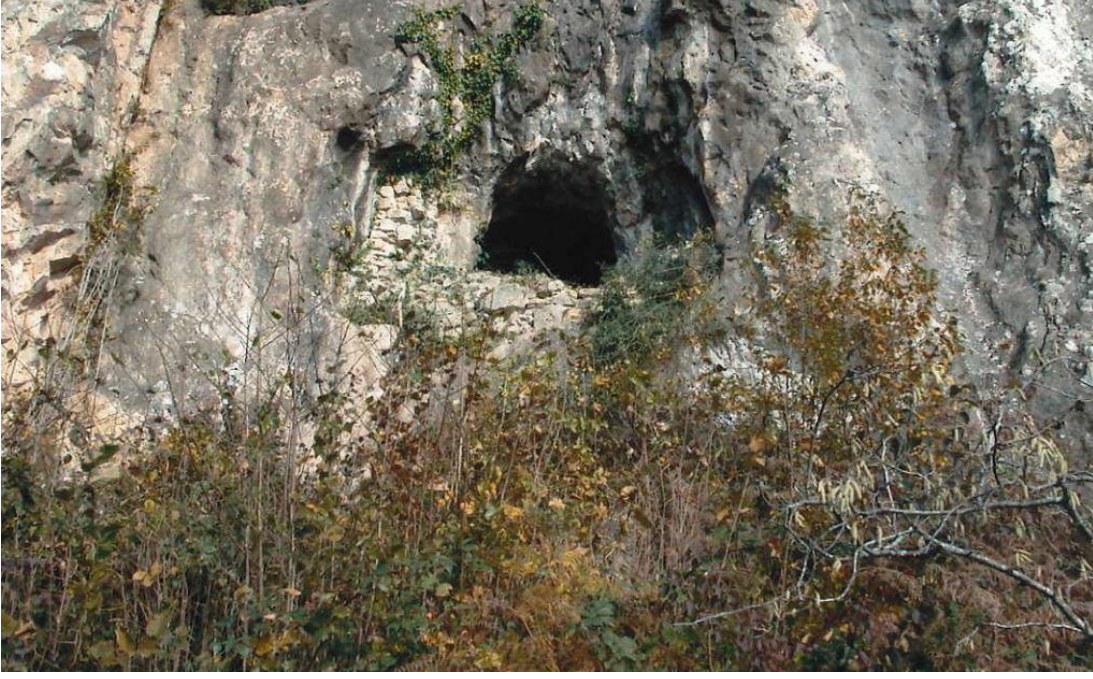

a. Ünye Kalesi, 1 Nolu Kaya Mezarın Üçgen Alınlığından Görünüşü

b. Ünye Kalesi, 1 Nolu Kaya Mezarın Üçgen Alınlığın Üst Kısımında Yer Alan Kartal Figürü

Levha 3

a. Ünye Kalesi, 2 Nolu Kaya Mezarın Uzaktan Görünüşü

b. Ünye Kalesi, 2 Nolu Kaya Mezarın Cephesinden Taş Duvar Kalıntısı

Levha 4

a. Ünye Kalesi, 2 Nolu Kaya Mezarının Cepheden Görünüşü

b. Ünye Kalesi, 2 Nolu Kaya Mezarının İç Kısımdan Seki

Levha 5

a. Ünye Kalesi, 2 Nolu Kaya Mezarının İç Kısımdan Niş ve Tavanın Görünüşü

b. Tozkoparan Kaya Mezarının Cepheden Görünüşü

Levha 6

a. Tozkoparan Kaya Mezarının Ana Girişinden Arka Mezar Odasına Giriş Açıklığının Görünüşü.

b. Tozkoparan Kaya Mezarının Ön Mezar Odasının Girişinin Sağ Tarafındaki Kabartma Boğa Başı

Levha 7

a. Tozkoparan Kaya Mezarının Ön Mezar Odasının Girişinin Sol Tarafındaki Kabartma Boğa Başı.

b. Tozkoparan Kaya Mezarının Ön Mezar Odasındaki Seki

Levha 8

a. Tozkoparan Kaya Mezarının Arka Mezar Odasına Giriş Açıklığı

b. Tozkoparan Kaya Mezarının Arka Mezar Odasının Duvarındaki Nişler